

Engagemang och verklighet

"En analys av två svenska romaner" skulle en underrubrik till denna artikel kunna lyda. Fil kand Tyrgils Saxlund har valt två verk av två yngre författare för att undersöka hur dessa, engagerade som de är eller vill vara, egentligen ser på verkligheten. Han finner både subjektivitet och ensidighet, men framför allt finner han att båda de valda författarna i all sin samhällstillvändhet i mycket är främmande för den verklighet, som omger dem.

I den nya svenska litteraturen har man kunnat märka hur författarna vill vända sig bort från fantasiskapandet. I stället vill man skapa en litteratur som ger en bild av en självupplevd verklighet. Man vill utifrån ett ofta starkt politiskt engagemang medverka till omformningen av samhället. Mot bakgrund av förlagskris och sjunkande upplagor för skönlitteraturen ter sig dessa försök att spränga de gamla formerna och ersätta dem med något nytt som naturliga. Många författare vill göra litteraturen till något levande igen — något som engagerar samtidsmänniskorna. Ett citat av den finlandssvenske författaren Christer Kihlman ur en artikel i GHT (24/3 1972) belyser denna inställning:

Att skriva romaner har alltid känts som att låsa in sig i ett rum med stora skådefönster på vars andra sida ett fåtal experter står med näsan tryckt platt mot rutan och några fler litterära entusiaster och stillsamma kulturnjutare mera förstrött passerar. Medan allt som är viktigt och väsentligt händer någon annanstans. Och man står därinne i dunklet, oåtkomlig men förbannat dryg, och spelar sin alltmer manierade författarroll.

Christer Kihlmans och de unga författarnas situation är inte ny i litteraturens historia. Thomas Mann uppfattade en gång i en politiskt svår tid litteraturens situation som krisartad. Han menade att världens osäkerhet, problematiska förhållanden och brist på harmoni gjorde det skönlitterära verkets situation krisartad.

Skönheten kunde lätt uppfattas som en lögn i denna tillvaro.

De unga svenska författarna undviker i regel helst skönheten. Flera av de mest uppskattade unga lyrikerna skriver dikter, som ofta har karaktären av politiska manifest, riktade mot USA-imperialism eller inhemsk byråkrati. Ofta är fienden kapitalismen, som i en dikt av lyrikern Claes Andersson, också han finlandssvensk:

Kapitalismen molekyliserar oss
Skapar misstro mellan oss
Döljer vår intressegemenskap
Förtingligar vårt liv
Bryter ner vår solidaritet
Skymmer våra genuina livsvärden . . .

Och så vidare. Alla de radikala unga poeterna arbetar ej med så tydligt marxistiska inslag som Claes Andersson. Det kan i stället vara poeter, som Göran Sonnevi, som i häftiga dikter slungar sitt hat mot USA och dess krig i Vietnam eller Björn Håkansson, som kritiserar svenska inrikespolitiska förhållanden och inte i sin kritik sparar det socialdemokratiska partiet och dess ledande män.

Engagemanget i denna samhällskritik kan man inte ta fel på, men det finns ofta i engagemanget ett drag av intensiv självbetraktelse och subjektivism. Eftersom litteraturen hela tiden speglar verkligheten genom ett författartemperament blir det en subjektiv och ofta opålitlig bild av verkligheten som vi får. Det finns två relativt nyutkomna böcker, som belyser detta förhållande. Båda böckerna är skrivna

av yngre och relativt välkända svenska författare. Det är först Lars Gustafssons bok "Herr Gustafsson själv" (Bonniers, 1971), som författaren på försätsbladet kallar roman. I själva verket är boken en slags självbiografi, men en självbiografi i vilken gränsen mellan fiktion och verklighet är oklar och svävande. Det är för det andra Kai Henmarks politiska roman "Mitt liv med Emil" (Författarförlaget, 1971).

Lars Gustafssons bok

Lars Gustafsson vill med sin bok skildra sin egen och det svenska samhällets andliga utveckling under 1950- och 60-talen. Han gör det utifrån sina intryck av den utveckling, som han har upplevt. Som den lärde författare han är låter han skildringen delvis bygga på allusioner på äldre litteratur, som t ex Dante. Liksom denne är det ett slags vandring Gustafsson låter sin hjälte göra.

Medan Dantes vandring skildras fysiskt mycket påtagligt, sker Gustafssons i högre grad på ett inre plan. Det är sin egen andliga utveckling Gustafsson skildrar. Ibland har man känslan att man läser en gammaldags utvecklingsroman. Dante ledsagades av den romerske nationalskalden Vergilius, men Gustafsson ledsagas av en kvinnlig marxistisk filosofidocent från Västberlin. I romanen kallas hon uttryckligt för romanjagets Vergilius och romanen får i skildringen av henne värme och känsla.

Väsentliga är dock hela tiden samhällsskildringarna. Det är en mörk bild Gus-

tafsson ger av sitt samtida Sverige och dess kulturliv och han bör ju känna det väl. Ett av kapitlen i boken heter »Försök till rekonstruktion och analys av ett medeltida bestiarium.» Rubriken är typisk för Gustafssons stil, full som den är med lärda allusioner, och författarens tanke är tydlig. Han låter tankarna gå till »dessa medeltida djurhandböcker, bestiariet, som en gång en gammal dominikan visade mig i The Bodleian Library i Oxford.» Många av djuren var fantasividunder, men de speglade om inte en yttre, så åtminstone en inre verklighet. Den värld som omger författaren liknar detta bestiarium. Även om Gustafsson trots allt tycks hysa en viss tro på kärlekens lindrande förmåga, är det denna mörka och kalla bild av omvärlden som dominerar. Anklagelserna mot världen paras också med självanklagelser, som ibland får karaktär av självömkan. Betecknande för detta är skildringarna av det halvhjärtade i det radikala engagemang, som författaren äger. Han beklagar att han inte helt kan gå in för att engagera sig i saker, som han i själ och hjärta sympatiserar med.

Det är hela tiden berättarens eget känsloliv, som är det väsentliga i boken. Andra människors känsloliv kommer i detta sammanhang i andra hand. Det finns i boken en scen i vilken två berusade män försöker tränga sig förbi en kvinna in i det hus, i vilket berättaren bor. Han hjälper kvinnan att avvisa de båda männen, trots att hela hans sympati är på deras sida. Utförligt beskriver han sina känslor inför händelserna. Han hyser avsmak mot kvin-

nan, som har blonderat hår, är hysterisk och tycks lida av ouppfyllda sociala ambitioner. Berättaren känner sig som om han handlat fel i denna situation, och när kvinnan kommer för att tacka honom springer han ifrån henne upp för trappan. Skildringen hade gjort ett starkare intryck om författaren hade utsträckt sin medmänskliga förståelse att även gälla kvinnan i hennes panikartade situation.

Samtidsanalysen

Det är denna enögdhet i synen på samhället och medmänniskorna, som gör att Gustafssons bok inte är övertygande som samtidsanalys. Den lider av samma brister som de sociala reportage, som har getts ut av författare som Sara Lidman och Folke Isaksson: det som i själva verket inte är något annat än egna subjektiva upplevelser och intryck ges allmängiltig karaktär.

Samtidigt har Gustafsson lyckats fånga in flera missförhållanden i dagens samhälle. Både rolig och avslöjande är skildringen av en konferens anordnad av UKÄ. Gustafsson har ingen sympati för byråkraterna i det svällande utbildningsmaskineriet. Och ibland ger Gustafsson skildringar av det samtida Sverige, som även personer med diametralt motsatt politisk åskådning kan skriva under till stora delar:

Så hade sextioalets stora universitetsreformer genomdrivits, i namn av kunskap åt alla, men i själva verket begränsningar av den kunskap som samtidigt var nyckeln till frihet, till insikt,

till en bättre, en mindre opersonlig framtid.

Gustafsson ger i sin bok ingen lösning på de problem, som han beskriver. Han har en vag dragning åt ett utopistiskt samhällsskick. Han nämner det utopiska experimentet i fri samlevnad Oneida Community i staten New York från mitten av 1800-talet. I en essäsamling "Utopier och andra essäer" från 1969 har Gustafsson närmare gått in på utopismen. Gustafsson tror inte på den, men det är uppenbart att det är den som ligger hans hjärta närmast.

Ändå har man känslan av att vad Gustafsson söker finns på helt annat håll. Gustafsson tar avstånd från den brutala och kärlekslösa konservatismen, men det är frågan om inte Gustafssons samhällskritik drabbar det socialistiska samhället och dess kalla och känslolösa byråkrati. Men Gustafsson kan inte ta steget från den av goda känslor översvallande utopism, till vilken han tyr sig, till den ur känslomässiga synpunkt onekligen svalare konservatismen. Han väljer att inte ställa sig på några barrikader. I stället sätter sig berättaren i slutet av boken i ett torn i Italien. Det är inte säkert att Gustafsson är medveten om symboliken i detta. Det ensliga tornet i vilket diktaren högt över världen kan betrakta dess ondska är symptomatiskt för Gustafssons dilemma. Det är Gustafssons oförmåga att se samhället och människorna annat än i relation till sig själv, som placerar honom i ett ensamt torn. När han en gång kliver ut ur sitt torn kommer hans författarskap kanske att få

en klarhet i samtidsanalysen, som det nu saknar.

Kai Henmarks bok

Även Kai Henmarks bok "Mitt liv med Emil" är ett försök till samtidsanalys. Henmark är en produktiv författare, som har haft vissa svårigheter att slå igenom. Vid läsningen av romanen "Mitt liv med Emil" förstår man varför. Det är en bitvis oklar och snårig roman, litterärt klart underlägsen Gustafssons. Romanen handlar om en konservativ historiker, Emil Punctell, som blir politiker och så småningom statsråd och när romanen slutar håller Punctell på att driva samhället i klart fascistisk riktning. Parallellt med denna politiska historia löper historien om hur två själar glider ifrån varandra. Romanen tänks till vissa delar vara skriven av Punctells fru, Jenny. Jenny lämnar i slutet av romanen sin man dels av personliga skäl, dels av politiska. Tyvärr har Henmark inte gjort riktigt klart för sig vilka skäl, som är de väsentliga. Han har därför inte övertygande lyckats skildra vare sig de personliga eller de politiska skäl som ligger bakom Jennys brytning med sin make. Jenny är liksom många av de övriga karaktärerna i romanen inte övertygande. Flera av de konservativa tänkare, som får framträda, representerar idéer, som verkar tagna ur en sextio år gammal debatt.

För att ge romanen politisk karaktär har Henmark på vissa sidor försökt sig på en allvarligare kopia på Ericsson/EWK:s böcker från Svitjod. Bakom namn

som O Pemla, T Fällbjörn m fl anar man utan alltför stor intellektuell ansträngning kända svenska politiker. En skildring av den partistämman, under vilken Emil Punctell kommer in i det konservativa partiets presidium är tydligt kalkerad på den stämman i moderata samlingspartiet, då detta parti sist bytte ledare.

Medan Lars Gustafssons bok är intressant, som ett exempel på hur en författare betraktar sig själv och sin ställning i samhället, är Henmarks bok intressant på ett annat sätt. Den visar hur en icke-konservativ ser på konservatismen som fenomen.

Konservatism och demokrati

Den människotyp som Emil Punctell representerar präglas av längtan efter auktoriteter. Emil är i romanens början en faderlös, som söker en fader — en auktoritet. Henmark saknar inte förståelse för den människa, som han skildrar, men samtidigt fruktar han den människotyp, som Emil representerar. Han ser i honom en fara för demokratien. Bakom Emils vänliga fasad och i många stycken ärliga patos lurar enligt Henmark tyranniet. Auktoritetssträvan tar överhanden och lägger sin kalla hand på samhället. Det är inte alls omöjligt, att Henmark i dagens politiska utveckling tycker sig se tecken, som pekar i den av honom fruktade riktningen och bekräftar hans farhågor.

Felet med Henmarks framställning är, att de tendenser, som han fruktar från högerkanten, finns på helt andra håll i dagens Sverige. Det är inte från konservativt håll, man i dag genom en hård centralistisk styrning lägger makten i händerna på auktoriteter, i form av en byråkratisk hierarki. Inte heller tycks Henmark ha någon känsla för att det finns en kulturkonservativ riktning, som har ett starkt etiskt engagemang. En kritisk inställning till den socialistiska jämlikhetsvisionen är inte oförenlig med en stark känsla för frihet och demokrati.

Lars Gustafsson och Kai Henmark har i sina böcker gett var sin bild av det samhälle vi lever i. Båda författarna är skrämde av utvecklingen och delar därmed känslorna hos många människor i dagens samhälle. Mycket i deras kritik är riktigt och välformulerat. Samtidigt belyser deras böcker skönlitteraturens kris idag. I all sin samhällstillvändhet står både Gustafsson och Henmark främmande för mycket i den verklighet, som omger dem. Deras budskap bär därför inte fram till dem, som de vill nå. Deras situation är lik den, som Christer Kihlman beskrev i artikelcitatet ovan. I samma ögonblick, som Lars Gustafsson lämnar det torn, i vilket hans självbeskådning har placerat honom, och Kai Henmark överger sin ensidiga syn på den politiska verkligheten kommer deras samhällsanalys och kritik att vinna i klarhet.